

ПОНЯТТЯ ЦІННОСТЕЙ І ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ УЧНІВ ПТНЗ

Проблема цінностей і ціннісних орієнтацій за останні десятиріччя в нашій країні набула особливої актуальності. Ці поняття є об'єктом дослідження багатьох наук, зокрема філософії, психології, соціології, педагогіки, що підтверджує їхню складність і багатогранність. Цінності майбутніх фахівців, які здобувають професійну освіту, є відображенням цінностей сучасного суспільства. Відповідно система ціннісних орієнтацій розкриває змістовну сторону спрямованості особистості, здатної знайти своє місце в житті, самовизначитися та реалізувати себе у професії, а також створює підвалини її взаємовідносин із навколишнім світом, з іншими людьми, із самим собою, становить основу світогляду і суть мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції та філософії життя.

У процесі дослідження теми нами з'ясовано, що у соціально-філософській та психологічній літературі проблема ціннісних орієнтацій особистості розглядається в дослідженнях М. Алексеєвої, Б. Ананьєва, Б. Бакірова, Г. Балла, М. Бобневої, М. Боришевського, А. Вардемацького, В. Василенко, Є. Головахи, Г. Головних, О. Здравомислова, Г. Костюка, О. Леонтєва, С. Максименка, В. М'ясищева, С. Рубінштейна, А. Ручки, В. Сусленко, А. Табунса, В. Тугаринова, В. Ядова, А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франкла та ін.

Вивченню особливостей формування ціннісних орієнтацій у підлітковому віці присвячені дослідження Е. Васіної, Н. Волкової, І. Дубровіної, Д. Фельдштейна, К. Роджерса та ін.

Значна кількість дослідників, зокрема М. Алексеєва, Б. Ананьєв, М. Боришевський, Н. Іванцев, Н. Коваль, С. Максименко, Н. Мачурова, Л. Разживіна, В. Слободчиков, підкреслюють важливість етапу здобуття професійної освіти у становленні особистості; сензитивність цього періоду для духовного розвитку особистості, її ціннісних орієнтацій, настановлень тощо.

Серед зарубіжних учених проблему цінностей особистості досліджували: М. Рокіч, С. Фелдман, В. Франкл, Ш. Шварц, С. Морісс та ін.

Мета статті – розкрити зміст поняття “цінності” та “ціннісні орієнтації” в контексті професійного самовизначення особистості учня ПТНЗ.

Аналіз наукових досліджень показав, що вчені по-різному підходять як до визначення поняття “цінності”, так і до поняття “ціннісні орієнтації”, і на сьогодні немає визначення цих понять, яке б було прийнятне для різних дослідницьких шкіл. Так, відомий радянський вчений-філософ В. Тугарінов цінності розглядає як “предмети, явища та їхні властивості, що потрібні (необхідні, корисні, приємні) членам певного суспільства в якості засобів задоволення їхніх потреб та інтересів, а також ідеї та спонукання в якості норми, мети або ідеалу” [8, с. 261].

Спеціаліст у галузі аксіології Л. Столович зазначає, що цінності існують незалежно від того, чи загальноприйнята оцінка явища є позитивною, чи негативною. Цінності вчений трактує як континуум (незліченну множину, теорію множин) від менш бажаного або негативного, до більш бажаного або позитивного [2, с. 127-128]. Виходячи з того, що для однієї спільноти та її представників у відповідній системі цінності кваліфікуються як благо, для інших в іншій системі вони такими можуть і не бути, оскільки у кожного суспільства свої норми і правила, які продиктовані ментальністю, культурою, звичаями тощо.

Серед зарубіжних учених також існує різне тлумачення поняття “цінності”. Так, професор соціальної психології М. Рокіч цінності визначає як “...стійке переконання, специфічний вид поведінки або кінцеву мету існування, що є особисто або соціально кращим, ніж протилежний або зворотний вид поведінки, або кінцева мета існування”. Систему цінностей М. Рокіч розглядає як стійку організацію переконань, що стосується кращих моделей поведінки або підсумкових станів у континуумі відносної важливості [2, с. 5].

Професор психології Ш. Шварц вважає, що цінності – це поняття або переконання. Вони відносяться до бажаних кінцевих цілей або вчинків, вони

виходять за межі конкретних ситуацій, керують вибором або оцінкою поведінки і подій та впорядковані відносною важливістю [4, с. 251].

На нашу думку, цінності – це стійкі переконання людини, які окреслюються ідеальними моделями значущості об'єктів навколишнього світу. Професійні цінності – це орієнтири, на основі яких людина обирає, засвоює та виконує свою професійну діяльність, досягає професійної майстерності, ефективно вирішує виробничі завдання тощо.

Розкриваючи питання ціннісних орієнтацій, ми хочемо наголосити, що на сучасному етапі розвитку нашої держави ціннісні орієнтації зазнали конструктивних змін, особливо це стосується значущості робітничих професій, зокрема самої праці. У минулому столітті професійні акценти ставилися на робітничі професії, передовика виробництва тощо.

Здобувати робітничу професію в сучасній Україні стало неprestижно. Відбувалася зміна ціннісних орієнтацій щодо професійних преференцій – герої праці, прості робітничі професії змінились, а престижність професій здобули астрологи, гумористи, модні журналісти, ді-джеї, артисти секс-жанру, кінорежисери, поп-зірки та ін.

Відповідно зміни відбулися і в оплаті праці. Якщо у минулому столітті зарплатня середньостатистичних професій, котрі вважалися престижними, була в середньому 80-120 крб., то на сьогодні ми прослідковуємо значну різницю між тим, хто важко працює й отримує копійки, і тим, хто може отримувати “великі” гроші іншими шляхами. Аналізуючи таку несправедливість, підрастаюче покоління фіксує відповідну модель ціннісних орієнтацій щодо професійного вибору.

Відомий соціолог В. Лісовський вважає, що на престижність багатьох професій у молодіжному середовищі впливає не лише популярність її в суспільстві, але й система цінностей, прийнята соціальними і професійними групами, сім'ями та самим індивідом. За його переконанням, випускники шкіл ще не можуть (відповідно до свого юного віку) ґрунтовно провести паралелі

між ціннісними орієнтаціями та оцінкою реальної життєвої ситуації. Вчений поділив таких випускників на певні групи.

Першу групу складають учні, ціннісні орієнтації та вимоги яких не відповідають їхнім можливостям, перспективам і здібностям. Вони переживають розчарування і розмірковують про зміну свого статусу. Друга група – це ті, що зіткнулися з конфліктом цінностей і, не зумівши здійснити свої задуми, змирилися з цим. У них відбулося так зване “переосмислення (зниження) рівня ціннісних орієнтацій”. Третю групу склали учні, які, зіткнувшись із конфліктною ситуацією, не змогли здійснити свої життєві замисли, проте перебудовують ціннісні орієнтації відповідно до ситуації, яка склалась. Четверта група – ті, хто, не зумівши досягти своїх життєвих планів, знаходять задоволення в соціальному пристосуванні, у пасивному ставленні до життя. До п’ятої групи увійшли ті, хто, не реалізувавши своїх життєвих планів, розчарувавшись, не хочуть займатися попередньо обраною діяльністю.

Аналізуючи дослідження вченого, зазначимо, що у представників четвертої та п’ятої груп при певних життєвих обставинах можуть істотно змінюватися і ціннісні орієнтації. Однак при сприятливих ситуаціях такі ціннісні орієнтації стають більш еквівалентними (це стосується перших трьох груп), проте в обставинах, котрі не влаштовують молоду особу, ціннісні орієнтації змінюються і можуть мати протилежний – асоціальний характер [1, с. 237-241].

Спеціаліст у галузі соціології В. Ядов розглядає цінності як вищі диспозиційні рівні свідомості особистості та, водночас, ціннісні орієнтації – це вершина ієрархії всіх диспозицій, які підрозділяються на цінності-цілі як віддалені, так і відносно близькі та найближчі, а також цінності-засоби, які співвідносяться з нормами поведінки, які індивід розглядає в якості критерію [9, с. 47]. Також учений зазначає, що зв’язок між ціннісними орієнтаціями особистості та її реальною поведінкою є більш чітким у людей “менш зрілих”, оскільки вони краще справляються із завданням усвідомлення своїх справжніх диспозицій, ніж у людей “більш зрілих” [9, с. 58].

Дослідник психології О. Міненко зазначає, що ціннісні орієнтації – найважливіша складова структури особистості, що має у своїй структурі мотиваційний, когнітивний, емоційний, оцінювальний та інші компоненти. Роль ціннісних орієнтацій полягає в тому, що вони визначають спрямованість професійної діяльності, надають їй цінності, що містить зміст, дозволяють посісти певну позицію, регулюють поведінку, формують способи самоактуалізації. Ціннісні орієнтації особистості, її життєві перспективи, плани є проєкцією духовного життя суспільства, які формуються під впливом суспільних чинників, зумовлені системою виховання і навчання [3, с. 210].

На нашу думку, ціннісні орієнтації – відіграють провідну роль у житті молоді особистості, оскільки визначають її мету та сенс життя. Ціннісні орієнтації не є константою. Вони суперечливі та динамічні, котрі відповідно до прийнятих у суспільстві норм і правил, продиктованих часом, відображають головні, істотні зміни взаємозалежності особистості із соціумом, а також зміни життєвих, швидкоплинних неочікуваних життєвих ситуацій.

Дотичним поняттям нашого дослідження є “професійні преференції”. З метою наукового аналізу сутності означеного поняття розглянемо його дефініції в науково-довідковій літературі.

Вільна енциклопедія подає широке формулювання терміна “преференція”. Преференція (лат. *praefereantia* – перевага) – переваги, пільги, надані окремим державам, підприємствам, організаціям для підтримки певних видів діяльності [5].

У подібний спосіб цей термін тлумачиться у вікісловнику: походить від французького – *preference* “перевага”, далі з дієслова – *preferer* “вважати” за краще [6].

Таким чином, аналіз означених дефініцій поняття “преференція” вказує на основний аспект прояву цього явища – це перевага. Водночас слід зауважити, що термін, “професійні преференції”, використаний у нашому дослідженні, ми не знайшли у словниках, тому він потребує власного тлумачення.

На нашу думку, професійна преференція – це вибіркова спрямованість особистості учня на певні об'єкти, в якій своєрідно поєднуються її раціональні, пізнавальні, емоційні та вольові риси. Вона виникає під впливом суспільних умов життя особистості, у процесі її навчальної діяльності, спрямованої на задоволення тих чи інших потреб.

Професійні преференції відображають певний ступінь суб'єктивних мрій, котрі ґрунтуються на оцінці власних здібностей і можливостей. Це складний процес, який полягає у співвідношенні суб'єкта вибору (того, хто вибирає) з об'єктом вибору (що вибирається). У професійній преференції виразно виступають позитивна привабливість об'єкта (професія), якому надається перевага, а також прагнення суб'єкта (особистості учня) практично задовольнити свої потреби у здобутті та вправлянні фахових навичок.

Зазначимо, що на професійний вибір майбутньої професії молодій особистості впливають зовнішні та внутрішні чинники, які трактуються як основа, що впливає на будь-який процес, змінюючи його ступінь і характер, розкриваючи динаміку його продуктивності. Зовнішні чинники (соціальні, які не контролюються) пов'язані з впливом навколишнього середовища: судженням батьків, друзів, ровесників, бажанням досягнути зовнішнього успіху або з певними сумнівами, побоюваннями осуду тощо. Внутрішні (психологічні, які піддаються контролю) чинники, які притаманні конкретній людині, визначають особистісні здібності, нахили, звички, характер тощо.

До зовнішніх чинників ми віднесемо: політичні аспекти розвитку суспільства; соціально-економічні умови; соціальне середовище; ринковий попит на кадри певної професії; вимоги ринку праці до особистості як до фахівця, а також до стану його здоров'я, психофізіологічних властивостей і психологічних якостей; доступність освіти (обмеження у виборі кількості професій тими учнями, які проживають у сільській місцевості чи невеличкому містечку); професійно-освітні вимоги (спеціальні вміння та знання, відповідний досвід їхнього застосування для вирішення професійних завдань у певній галузі народного господарства); перспективи професійного зростання, кар'єри,

підвищення кваліфікації; особливості професії, яка обирається (умови праці, оплати, престиж, імідж професії в суспільстві тощо).

До внутрішніх чинників ми відносимо: мотивація вибору професії (орієнтація на життєві цінності, уявлення про майбутнє, досвід тощо); усвідомленість соціальної та особистої значущості професії; зацікавленість (пізнавальний, професійний інтерес, схильності); вроджені задатки (здібності як психологічні механізми, необхідні для успіху в професійній діяльності); темперамент і характер; профорієнтація (інформованість про світ професій).

Отже, вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, отримані знання, чуттєво-емоційна і вольова сфери, духовна основа життєвої позиції, почуття, особиста зацікавленість, суб'єктивне переживання актуальних подій у житті людини тощо – це фактори, під дією яких формується світогляд і внутрішня готовність молоді особистості до вибору професії. У процесі професійного самовизначення особистість керується цінностями і ціннісними орієнтаціями відповідно до індивідуального та соціального досвіду, суспільних і особистих потреб та інтересів. Таким чином, відбувається процес, у якому формується соціальна установка, внутрішня готовність людини до дії відповідно до засвоєних знань. Такі знання перетворюються в переконання людини, стають її життєвими правилами. Переконання людини (на особистому рівні синтезуються у світогляд) є своєрідним поєднанням раціонального, чуттєвого, емоційного і вольового процесів. Проявляються вони як ціннісні орієнтації особистості та як такі, що регулюють її свідомість, поведінку і діяльність, у тому числі професійну.

Перспективу подальших наукових розвідок ми вбачаємо у поглибленні досліджень, спрямованих на вивчення характеру взаємозв'язку системи цінностей і ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця, який здобуває робітничу професію.

1. *Лисовский В. Т. Духовный мир и ценностные ориентации молодежи России : монография / В. Т. Лисовский. — С.-Пб. : СПбГУП, 2000. — 508 с.*

2. Методика “Ценностные ориентации” *М. Рокича* // Лучшие психологические тесты для профотбора и профориентации / [отв. ред. *А. Ф. Кудряшов*]. — Петрозаводск : Петроком, 1992. — С. 112—114.
3. *Міненко О. О.* Професійне становлення практичного психолога як система парадигмальних змін / *О. О. Міненко* // Вісник Харківського Національного Університету. Серія “Психологія”. — 2002. — № 550. — С. 209—211.
4. Политическая психология : хрестоматия / [сост. *Е. Б. Шестопал*]. — М. : Аспект Пресс, 2007. — 448 с.
5. Преференція [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ru.wiktionary.org/wiki>. — Назва з екрана.
6. Преференція [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>. — Назва з екрана.
7. *Столочич Л. Н.* Природа эстетической ценности / *Л. Н. Столочич*. — М. : Политиздат, 1972. — С. 127—128.
8. *Тугаринов В. П.* Избранные философские труды / *В. П. Тугаринов*. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. — 344 с.
9. *Ядов В. А.* Соотношение ценностных ориентаций и реального (явного) поведения личности в сферах труда и досуга. Личность и ее ценностные ориентации / *В. А. Ядов* // Информационный бюллетень ИКСИ. — 1969. — № 19. — С. 49—66.

Стаття надійшла до редакції

А. Шиделко

Понятие ценностей и ценностных ориентаций в контексте профессиональных предпочтений учеников ПТНЗ

Изложен анализ понятий: ценности, ценностные ориентации, профессиональная преференция в контексте выбора профессии молодой личностью.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, выпускник, молодая личность, профессиональный выбор, преференция.